

Г. С. Місько

**Трансформації зимового обряду
в сучасному культурно-мистецькому просторі
(досвід тернопільського товариства «Вертеп»)**

У статті висвітлюється проблема збереження та трансформації прикметності зимового обрядового дійства в сучасному молодіжному середовищі Тернопільщини.

Ключові слова: Тернопільщина, обрядове дійство, різдвяне колядування.

Актуальність дослідження. Могутнім чинником збереження культурної спадщини українського народу є його звичаї та обряди, глибинні за образно-тематичним змістом та яскраво емоційні за його втіленням. Народна обрядовість, збагачуючись від покоління до покоління, характеризується творчим характером, здатністю у її відтворенні залучати особистість до творчої діяльності, активізовувати її креативність, що сприяє усвідомленню й утвердженню національних цінностей та забезпечує національній традиції пролонгацію в значному часі.

В сучасному мистецькому середовищі естафету поширення та популяризації обрядових дійств активно підхопила молодь. Спробуємо довести цю тезу на матеріалі аналізу діяльності художніх колективів молодіжного товариства «Вертеп» (Тернопіль), учасники якого вже більше як двадцять років збирають, вивчають, зберігають та реконструюють обрядові дійства та місцевий фольклор, популяризують в художньо цікавих формах національні надбання українського народу.

Аналіз попередніх досліджень. Проблема збереження традиції обрядового дійства, його автентичних та трансформованих форм, наближених до сучасного соціокультурного середовища, була і залишається актуальною для істориків культури (О. Воропай, М. Возняк [1]), етнологів та фольклористів (В. Гнатюк, О. Дей [3], Є. Марковський [8], А. Іваницький, О. Смоляк, Й. Федас [12]). Різні аспекти втілення різдвяної теми, вертепних, обрядових дійств у мистецьких

формах порушується в музикознавчих дослідженнях сучасних науковців, зокрема, у працях Л. Кияновської [7], Л. Костюковець [5], Т. Кривицької [6], І. Хланти [4] та інших.

Однак проблема трансформації обрядових дійств та місцевого фольклору саме в сучасному молодіжному середовищі ще залишається на маргінесі наукового інтересу. Отже, аналіз етноментальних особливостей народних українських святкувань та обрядів, трансформації святкової традиційної культури в сучасному молодіжному середовищі є на сьогодні *актуальною проблемою*, що й визначило вибір заявленої теми.

Метою дослідження є аналіз культурно-просвітницької діяльності тернопільського молодіжного товариства «Вертеп», спрямованої на відродження національних духовних скарбів українського народу, зокрема адаптації традиційних обрядових дійств в сучасному культурно-просвітницькому середовищі краю.

На думку сучасних дослідників, традиційні форми календарної обрядовості, зокрема зимових різдвяних свят, всупереч несприятливим суспільно-політичним реаліям, у достатньому обсязі збереглись саме на Тернопільщині [11, с. 14]. Передусім це пов'язане із глибинно закоріненою релігійністю місцевих жителів та значним авторитетом греко-католицької та православної церков. Дослідження даного аспекту побутування обрядових жанрів в зазначеному регіоні є необхідним для з'ясування витоків давніх традицій, вивчення їхнього сучасного стану, місця в духовній культурі нації.

Вплив діяльності молодіжних об'єднань на пробудження національно-патріотичних сил на Тернопіллі був завжди достатньо значимим. Студенти, сільська молодь відкривали для себе, а згодом і для значного числа прихильників, світ народної духовної культури, що в умовах комуністичного переслідування довго була під офіційною заборонаю.

Активізація звернень до національних фольклорних джерел, зокрема, обряду різдвяних свят, стає помітною у діяльності сучасних молодіжних товариствах Тернополя, коли на межі 1980-90-х років відновили діяльність вже

добре знані в краю товариства «Пласт», «Молода Просвіта», «Обнова» та інші. Поряд із ними розпочинає діяльність молодіжне товариство «Вертеп», що обрало для себе девізом слова Григорія Сковороди: «Пізнай свій народ і в ньому себе». Сталося це у 1988 році в Тернопільському педагогічному університеті, студенти і педагоги якого рішуче заявили про своє бажання «відроджувати національні традиції, звільняти свої душі і душі своїх майбутніх вихованців від гидкого мулу тоталітарної ідеології» [13, с. 6].

Товариство розпочало свою роботу із підготовки концертних програм. Перший виступ «Вертепу» відбувся 2 січня 1988 року на сцені рідного вишу, з нагоди святкування 125-річчя від дня народження Б. Грінченка. Природно, що з огляду на час проведення цього заходу (напередодні православного Різдва), до програми концерту було включено вертепне дійство. Успіх нового колективу перевершив усі сподівання, рецензії доводять, що, приміром, коляду «Нова радість стала» разом із хором співала стоячи публіка переповненої зали університету. [2, с.8]. 23 лютого 1989 року установчими зборами колективу вишу студентське товариство під назвою «Вертеп» було офіційно затверджено. До першого складу товариства увійшли студенти різних факультетів: філологічного, історичного, географічного, педагогів початкових класів. Головою був обраний Б. Гордасевич, студент філологічного факультету, мистецькими керівниками – викладачі музичних дисциплін факультету початкових класів, зокрема, О. Стасишин та Н. Пронь. Координували роботу товариства М. Чернопиский, сьогодні доцент кафедри української фольклористики філологічного факультету Львівського національного університету імені І. Франка, І. Герета, директор інституту Національного Відродження (м. Тернопіль) та ін.

Активна праця членів товариства охоплювала різноманітні напрямки: дослідницький, культурно-просвітницький, концертний, видавничий та ін. Однак всі ці напрямки були, насамперед, спрямовані на збереження, вивчення та популяризацію регіональних фольклорних традицій. Одним із головних заходів роботи товариства стають польові фольклорні експедиції по рідному краю, метою яких був пошук інформаторів, які б могли відтворити, обрядове дійство, або

достеменно розповісти про нього. Зібраний матеріал автентичного фольклору надалі науково осмислювався, особливу увагу приділяли вирізненню його локальних специфічних особливостей. Не обмежуючись записом та розшифруванням зібраного матеріалу, учасники таких експедицій, за допомогою педагогів та фахівців музикантів систематизували зібраний матеріал за тематично-жанровими ознаками, відбирали найбільш цікаві, незнані, або призабуті зразки, а надалі реконструювали ці традиційні обрядові дійства у театральній-сценічній виконавській формі, залучаючи їх до сучасного соціокультурного середовища.

Географічна мапа польових досліджень вертепівців охоплювала межі сучасної Тернопільщини, у якій поєдналися регіональні особливості музичного фольклору Західного Поділля, де особливо помітними є впливи католицької церкви та Волині, де традиційно побутує православ'я. Тож перед вертепівцями постало завдання дослідити стан збереження фольклорної спадщини та порівняти її особливості у середовищі географічно різних локалітетів краю.

Упродовж 1989-1993 рр. члени товариства брали участь у шести комплексних експедиціях як на Західному Поділлі, так і на Волині, при цьому – три експедиції були організовані Тернопільським краєзнавчим музеєм (Монастирський район, 1989, Чортківський та Гусятинський райони, 1990), інші – власними силами товариства.

Збір та систематизація фольклорно-етнографічних матеріалів стали пріоритетною ділянкою в роботі «Вертепу». У фольклорних матеріалах, представлених товариством у наукових публікаціях та концертних виступах, найбільш повно і різноманітно було представлено жанр календарно-обрядового дійства, зимово-різдвяний цикл, у якому чільне місце посідали колядки, щедрівки, християнські коляди, маланчані пісні, що супроводжують обряд «водіння Кози».

Під час фольклорних експедицій учасникам вдалося зафіксувати рідкісні в сучасному середовищі обряди, зокрема, новорічні «ходіння з дідами» (Шумський район), різдвяні «ходіння з плужком», що сьогодні побутує в дитячому вертепі і має назву «гойкання» (Борщівський район), ляльковий вертеп, до того ж

учасниками експедицій було знайдено вертепну скриньку з дванадцятьма персонажами (Монастириському район), що була передана до краєзнавчого музею, а також зроблено запис рідкісного свято-іванівського дійства «Свято Івана Лопуха» (Бережанський та Гусятинський райони) та ін.[2, с. 20].

Аналізуючи зібраний матеріал можна дійти висновків, що у північній частині Тернопільщини більш збережені традиційні колядки на релігійні мотиви: апокрифічні «Христос Спаситель в північ родився», «Радуйтеся всі людіє», записані від Джиган Г. К. в селі Темногайці Шумського району; «В Вифлеємі у печері Ісус Христос ся народив», записано селі Соснівка цього ж району.

Характерними для традиційних колядок є однорядкові та дворядкові строфи із приспіваними, які, за складочисленною будовою є більш розвинутими аніж заспів. Типи ритмічної організації у цих творах є традиційними, що підтверджує збереження строгої консервативності зразків даного жанру. Вони зустрічаються в пасивному репертуарі інформаторів і позбавлені активної прикріпленості до різдвяної обрядової традиції [14, с. 6].

Рідкісними знахідками стали записи колядок, що в різних варіантах й досі побутують в сучасній різдвяній обрядовості. «Ой не спіть, не спіть», «Пане-господаре, що на тому дворі», щедрівки дівчині «Ой рано-рано куроньки піли», хлопцеві – «В пановім дворі», а також мало відомі такі щедрівки на релігійні мотиви, як: «Ой сів Христос», «Через небо доріженька» записані у від Павлюк Агафії у селі Стіжок Шумського району.

Натомість, у локальному середовищі Західного Поділля добре збереглися і активно побутують у різдвяному обрядовому дійстві коляди християнського змісту, такі як: «Нова радість стала», «Весела світу новина», «Возвеселімся всі разом нині» та інші. Для цих зразків є властивими дворядкові та чотирирядкові форми варіаційного розвитку, силабомелодичні моделі ритму – подвійного об'єднання, об'єднання з дробленням тощо.

На півдні регіону, у новорічній обрядовості, найбільш представлені маланкові пісні, що виконуються лише в обряді водіння Маланки. Ці пісні характеризують строгі типологічні ознаки: ритмічна форма вірша (4+4 або 5+5),

дворядкові строфи без приспівів (щедрівки «Ой на хаті, на вершечку», «З новим роком, з Маланкою» «Ой чинчику-Васильчику» та інші) [14, с.7].

Окрім обрядової пісенності члени товариства (Р. Крамар, П. Шимків), дослідили потужний пласт повстанських пісень, що виконуються на мотиви відомих колядок. Ці пісні є поширені по всій території Тернопільщини і, враховуючи зацікавленість широкого кола слухачів, їх було видано (збірник Р. Крамара «Повстанські колядки», 1995 р.).

Товариство «Вертеп» активно проводило видавничу діяльність. В його творчих здобутках – збірки «Нев'янучий цвіт весняної поезії», упорядкованої О. Стасишин (1989), до якої увійшло 32 гаївки [2. с. 25], у 1992 році світ побачила збірка розширеного видання веснівок та гаївок «Вже весна воскресла», упорядник Н. Пронь [9]. Різдвяна тематика представлена у збірках «Христос родився», «Повстанські колядки», упорядник Р. Крамар, збірнику колядок і щедрівок у редакції Н. Шимків, вступна стаття О. Смоляка, П. Шимківа – «Щедрий вечір» (1998), сценаріях вертепних дійств, авторами яких були члени товариства Р. Крамар, Н. Пронь, О. Гуглевич [14].

Музично-етнографічну діяльність товариства представляє ще одна ефективна форма спілкування молоді з активно функціонуючою традицією – у сценічно відтвореному вертепі, або інших жанрах обрядових дійств, враховано безпосереднє спілкування з живою аудиторією. Саме членами товариства, у 1990 році вперше в Тернополі, на Театральному майдані міста виконувалися театралізовані вистави кращих вертепів. Ця акція стала традиційною і з кожним роком показ вертепів набирал нових обертів, тематично розширювався, і невдовзі переріс у обласний фестиваль вертепів, у якому вже брали участь кращі колективи західноукраїнського регіону. Такі фестивалі відбувалися на пленері, їх сценою стало Співоче поле (1991, 1994), або великі майдани інших міст. У 1992 році фестиваль вертепів відбувся у Львові. А в 1994 році сталася особлива подія в історії товариства – колектив було запрошено до Києва, де він виступав із вертепом на Майдані Незалежності. Тоді ж відбулися зйомки фільму про «Вертеп» у київському Скансені, в музеї народної архітектури та побуту.

Традиція фестивалів кращих вертепів міста та області, започаткована молодіжним товариством «Вертеп», активно продовжує функціонувати в сучасному суспільно-громадському житті краю, долучаючи до нього значну кількість української молоді. З нагоди 5-річчя тернопільського товариства «Вертеп», управлінням освіти обласної держадміністрації, відділом молоді і спорту тернопільської міської адміністрації, було організовано науково-практичну конференцію «Духовні скарби українського народу в житті молоді», що відбувалась 24-25 лютого 1994 року. Робота конференції охоплювала 5 напрямків, а саме: культурно-просвітницька діяльність товариства «Вертеп»; роль церкви у духовному житті молоді; музичний фольклор і хореографія в духовному розвитку молоді; вивчення мови і літератури як джерело духовності молоді та відродження традицій українських культурологічних товариств молоді. Учасники зібрання підкресли, що діяльність товариства дала активний поштовх у піднесенні культурно-мистецького та громадсько-політичного життя на теренах краю.

В 2013 році товариство готується урочисто відзначити 25-річчя з часу створення. Слід зауважити, що традиції, започатковані вертепівцями, продовжуються сьогодні вже дітьми його перших учасників. Створено також і родинні вертепи: сім'ї Гребеняків, Крамарів та інші, а під орудою мистецького керівника Н. Пронь функціонує дитячий фольклорний ансамбль «Пролісок», створена дитяча хорова студія при церкві Володимира та Ольги.

Культурно-мистецька та громадська робота товариства в різних аспектах діяльності дала активний поштовх для збереження народних музичних традицій. Товариство «Вертеп» дало змогу долучитись широкому колу поціновувачів української народної культури до неоціненної спадщини українського народу. У реконструкціях традиційних обрядових дійств в умовах сучасного мистецького середовища Тернопільщини було збережено регіональні особливості особливо яскравих музично-театральних жанрів національної культури.

Література

1. Возняк М. Давньоукраїнська поезія різдвяних свят : Коляди і вертеп / М. Возняк // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 1-2.
2. Духовні скарби українського народу в житті молоді : Збірник статей та матеріалів науково-практичної конференції, присвяченої 5-ти річчю тернопільського товариства «Вертеп». – Тернопіль : Чумацький шлях, 1994. – 254 с.
3. Дей О. Сторінки з історії української фольклористики / О. Дей. – К. : «Наукова думка», 1975. – 271 с.
4. Закарпатський вертеп / Упоряд., підгот. текстів, приміт. та словник І. Хланти. – Ужгород : Закарпаття, 1995. – 235 с.
5. Костюковець Л. Із спостережень над історією різдвяних псалмів-колядок / Л. Костюковець. // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Т. ССХХVI : Праці музикознавчої комісії. – Львів, 1993. – 527 с.
6. Кривицька Т. Особливості обробок колядок і щедрівок в композиторській практиці 90-х років ХХ століття / Т. Кривицька // Музична творчість та наука в історичному просторі : Зб. ст. НМАУ ім. П. Чайковського. Вип. 73. – Київ: НМАУ, 2008. – 135 с.
7. Кияновська Л. О. Різдвяна тема в українській професійній музиці / Л. О. Кияновська // Різдво в нашому домі. – Львів, 2003. – С. 281-287.
8. Маковський Є. Український вертеп. Розвідки й тексти / Є. Маковський. – К., 1929. – Вип. 1. – 138 с.
9. Нев'янучий цвіт весняної поезії. Гаївки, веснянки, гагілки / Упорядник Н. Пронь. – Тернопіль : Чумацький шлях, 1992. – 105 с.
10. Повстанські колядки : Пісні зібрані у Західному Поділлі / Упорядник Р. Крамар. – Тернопіль : Лілея, 1995. – 95 с.
11. Смоляк П. О. Драматургія лялькового вертепу Західного Поділля / П. О. Смоляк // Актуальні проблеми гуманітарної освіти. Зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. Г. В. Онкович]. – Випуск 2. – Київ – Кременець, 2006. – С. 159–164.

12. Федас Й. Український народний вертеп (у дослідженнях ХІХ – ХХ ст.) / Й. Федас. – Київ : Наукова думка, 1987. – 128 с.
13. Чернописький М. Товариство «Вертеп» – пролог духовного пробудження молоді / М. Чернописький // Духовні скарби українського народу в житті молоді : Збірник статей та матеріалів науково-практичної конференції, присвяченої 5-ти річчю тернопільського товариства «Вертеп». – Тернопіль : Чумацький шлях, 1998, – С. 4-9
14. Щедрий вечір : зимово-обрядовий фольклор Тернопільщини. – Тернопіль : Чумацький шлях, 1998. – 152 с.

Статья освещает проблемы сохранения и трансформации традиции народных обрядов в современной молодежной среде Тернопольщины.

Ключевые слова: Тернопольщина, народные обряды, рождественские колядования.

In the article highlights the problem of preservation and transformation of the winter ceremonial events in the contemporary youth of Ternopil region.

Keywords: Ternopil, ceremonial action, Christmas caroling, youth society.